باشعور فردن جو قومي ۽ سياسي ڪردار ڪٿي آهي؟

_ جامي چانڊيو

سنڌي قوم جي موجوده حالت، سنڌس اهنجن، ڏکن، پيڙائن ۽ مسئلن بابت روئڻ، پٽڻ، ڏک ۽ همدرديءَ جو اظهار ڪرڻ هاڻي هڪ عام فيشن بڻجي پيو آهي. چاڪاڻ ته اهو ڪم ته هاڻي اُهي به ڪن ٿا جن جو چوويهه ڪلاڪ ڌنڌو وطن ۽ قوم فروشي آهي. ان ڪري موجوده نازڪ قومي حالتن ۾ وطن ۽ قوم لاءِ محبت جي تقاضا فقط ان فيشن تائين محدود ٿي نٿي سگهي. ”پرينءَ“ کي پَسڻ لاءِ هاڻي ڪنهن ”ٻئي فهم“ جي ضرورت آهي. سنڌ ۾ ڪوبه مسئلو اُٿندو ته هڪدم دانهن ٿينديي ته قومپرست ڪٿي آهن؟ سنڌ ۾ قومپرستيءَ جا دعويدار ڪيترا قومپرست آهن؟ اُها ڳالهه پنهنجي جاءِ تي پر ڇا سنڌ لاءِ هر موقعي تي اُٿڻ فقط ڪن مخصوص فردن ۽ تنظيمن جو فرض آهي؟ گذريل ويهن سالن کان مون سنڌ جي قومي، ادبي ۽ سياسي زندگيءَ کي نهايت ويجهڙائيءَ کان ڏٺو ۽ پرکيو آهي ۽ پاڻ به ان جو سرگرم حصو رهيو آهيان. منهنجي سوچيل سمجهيل ۽ تجربن جي بنياد تي جڙيل راءِ آهي ته سنڌ ۾ ڪابه اهڙي تنظيم يا طاقت ناهي، جيڪا اڪيلي سِر ۽ مڪمل طور سنڌ جو هي گهڻ_طرفو ۽ سمورو بار کڻي سگهي يا سنڌ کي حقيقي معنيٰ ۾

هن سڄيءَ غلاميءَ، ذلت ۽ پستيءَ مان نجات ڏياري سگهي. منهنجو اهو پختو ويساهه آهي، ته سنڌ ۾ جيستائين سمورا باشعور فرد پنهنجي پتيءَ جو ۽ ڪن حالتن ۾ ان کان به اڳتي وڌي هي سڄو بار نه کڻندا، تيسين سنڌي قوم ۽ عوام جي نجات ناممڪن آهي. سنڌ ۾ باشعور سڏجندڙ ماڻهن جي گهڻائيءَ جو رويو اهو آهي ته هنن جو ڪم رڳو مفت جون صلاحون ڏيڻ ۽ تبصرا ڪرڻ آهي، باقي پورهيو ۽ جوکم جهڙا ڪم وجي ٻيا ڪن. سنڌ جي هن حال کي رسڻ جو هڪ بنيادي سبب اهو به آهي. ان ڪري وقت اچي ويو آهي، ته هر باشعور ۽ فرض شناس ماڻهو پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي ڏسي، ته قومي بقا جي هن ميدان ۾ هو ڪٿي بيٺو/ بيٺي آهي؟ ۽ هن جو سنڌ جي قومي بقا جي هن گهڻ طرفي جدوجهد ۾ ڪهڙو انفرادي، قومي ۽ سياسي ڪردار آهي؟

اچو ته ان ڳالهه جو جائزو وٺون ته سنڌ جي باشعور فردن جي گهڻائي ڪهڙن ڪهڙن فڪري ۽ سماجي مرضن ۾ ورتل آهي ۽ اُها ان جو تدارڪ ڪندي ڪيئن پنهنجو ڀرپور قومي ڪردار ادا ڪري سگهي ٿي.

(1) هر باشعور فرد پنهنجي سياسي ڪردار جو تعين ڪري:

سياست کي هن ملڪ ۾ ايترو گندو، خوار ۽ بڇڙو ڪيو ويو آهي، جو اُها عوام لاءِ نڱيءَ، دوکي، دولاب ۽ ويساهه گهاتيءَ جي علامت بڻجي پئي آهي، جڏهن ته حقيقت ۾ سياست قومن جي تقديرن بدلائڻ جو علم، فن ۽ منظم جدوجهد جو نالو آهي. جڏهن سياست جهڙي معتبر ۽ متبرڪ ڪم کي گندو، بڇڙو ۽ ڌنڌو بڻايو وڃي تڏهن ته تهائين وڌيڪ ضرورت هوندي آهي ته ان جي سامهون حقيقي، قوم دوست، عوام دوست ۽ باڪردار سياست کي منظم ڪري ان جو وقار بحال ڪيو وڃي. اڄ کان لڳ ڀڳ اڍائي هزار سال اڳ ارسطوءَ چيو هو ته جيڪو ماڻهو سياسي ناهي، ان کي مهذب سڏائڻ جو ڪوبه حق نٿو پهچي. سنڌ جي باشعور ماڻهن جي گهڻائي اڃا ان ذهني ۽ فڪري ٻالڪپڻ مان نڪري ۽ اُسري نه سگهي آهي، جو اها غير سياسي هجڻ کي ”شرافت“ جي نشاني سمجهي ٿي. هڪڙي ڳالهه بنهه واضح ۽ طئي آهي ته سنڌ جي نجات ٻين شعبن ۽ ڳالهين سان گڏوگڏ باڪردار، منظم ۽ سگهاري عوامي ۽ قومي سياست کانسواءِ ممڪن نه آهي. جيڪا سياست قومي نجات ۽ بقا جو ذريعو هجي، اها چورن، ڀتي خورن، ڌوهارين ۽ بدڪردار ماڻهن جي حوالي ڪري نٿي سگهجي ۽ جيستائين سنڌ جو باڪردار ۽ باشعور ماڻهو ان ۾ شامل نه هوندو، تيسين ان ۾ اُها قومي سگهه پيدا نه ٿيندي، جنهن جي سنڌ کي گهرج آهي. ان ڪري سنڌ جي هر باشعور ماڻهوءَ جو فرض آهي، ته اهو پنهنجو قومي ۽

سياسي ڪردار طئي ڪري. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪنهن بہ سياسي پارٽيءَ سان ويجهڙائي يا اتفاق محسوس نہ ٿئي تہ اُن کي گهٽ ۾ گهٽ سياسي سوچ اختيار ڪرڻ گهرجي. سياسي حالتن تي نظر رکڻ گهرجي ۽ سڀ کان اهم ڳالهہ تہ بنيادي معاملن بابت پنهنجي سياسي راءِ رکڻ گهرجي. جنهن ماڻهوءَ جي ڪابہ سياسي راءِ ناهي، اهو هڪ سماجي ڍور مثل آهي. بنگال جتي ٻين ڪيترين ڳالهين ۾ اسان کان اڳتي هو، اُتي هنن کي اها بہ برتري حاصل هئي تہ وٽن سياسي سوچ ۽ راءِ رکندڙ عوام ۽ خاص طور باڪردار سياسي مڊل ڪلاس هو. سنڌ ۾ بہ جيستائين ميچوئر، بهادر ۽ سمجهدار سياسي مڊل ڪلاس پيدا نہ ٿيندو، تيسين سنڌ جي قومي ۽ عوامي جدوجهد سگهاري نہ ٿيندي.

(2) قومي مفاد کي ذاتي مفاد سمجهڻ:

سياسي طور حقيقي قومي جدوجهد ان کي سڏبو ۽ سمجهبو آهي، جنهن ۾ قوم جو هر باشعور فرد نہ رڳو شامل هجي پر اهو ان کي پنهنجو ذاتي فرض بہ سمجهي. سنڌ ۾ خاص طور مڊل ڪلاس ۾ موقعي پرستيءَ جي وڌڻ سبب، ڏسڻ وائسڻ ماڻهن لاءِ بہ خصيص ذاتي مفاد قومي مفاد بڻجي پيا آهن. سنڌ ۾ هر ڏوهہ، موقعي پرستي، ضمير فروشي ۽ بدڪرداري ماڻهو قوم جي نالي ۽ کاتي ۾ ڪن ٿا. سولي سنڌيءَ ۾ قوم جو نالو ماڻهن لاءِ هڪ ”ڏنڌو“ ۽ واپار بڻجي ويو آهي. جڏهن تہ حقيقت ۾ موجوده قومي حالتن جي تقاضا اها آهي تہ حقيقي قومي سوچ تحت سنڌ جي سمورن باشعور فردن کي قومي مفادن کي ذاتي مفاد ۽ قومي فرضن کي ذاتي فرض طور وٺڻ گهرجي. جيسين سنڌ ۾ اهڙي سوچ ۽ ڪردار پيدا نہ ٿيندو، تيسين سنڌ اندر اها قومي سگهہ پيدا ٿي نہ سگهندي، جيڪا سنڌ کي هن ڏيڍ مان ڪڍي سگهي. جيسين سنڌ جي هن غلاميءَ مان نجات، وطن تي مالڪي ۽ خود مختياري، درياهہ جي واپسي، شهرن جي وارثي، وسيلن تي حق، جدوجهد جي آزادي ۽ مجموعي طور قومي نجات جهڙا سوال سنڌ جي سمورن باشعور ماڻهن لاءِ ذاتي چئلينج نٿا بڻجن ۽ هو ان لاءِ ڀرپور جدوجهد نٿا ڪن يا ان جو سرگرم حصو نٿا بڻجن، تيسين سنڌي عوام جو قومي ڇوٽڪارو ناممڪن آهي. جيئن ماڻهو پنهنجي گهر تي ڌاڙي کي ذاتي مسئلو سمجهي ڪٺي ٿو، جيئن ذاتي بي عزتيءَ لاءِ هن جي انا مجروح ٿئي ٿي، جيئن هن کي پنهنجي گهر جي ڀاتين سان ظلم تي غيرت اچي ٿي، جيئن اهو انفرادي مسئلن جي حل لاءِ ڏينهن رات جاکوڙي ٿو، جيئن هو پنهنجي ذاتي دشمنن سان نفرت جو کليل اظهار ڪري ٿو، تيئن جيستائين هن ۾ قومي مسئلن، اهنجن، ظلمن، ڦُرلٽ، ڌاڙي، غلاميءَ ۽ بي عزتيءَ لاءِ ذاتي غيرت نٿي اچي ۽ هو ان

لاءِ پنهنجي انفرادي حيثيت ۾ اُٿي نہ ٿو بيهي، تيسين سنڌ جو هنن اڻ وڻندڙ ۽ چيڙائيندڙ حالتن مان نڪرڻ ممڪن نہ آهي.

(3) غير جانبداريءَ جي خود فريبيءَ مان جان ڇڏائجي:

ڪائنات، فطرت ۽ سماج ۾ ڪوبہ غير جانبدار ناهي، ويندي اُهي بہ نہ جيڪي سمجهن ٿا تہ اُهي غير جانبدار آهن. هيءَ ڪائنات، فطرت ۽ انساني سماج متضاد لقائن ۽ مفادن ۾ موجود آهي ۽ انهن متضاد لقائن، قوتن ۽ مفادن ۾ مسلسل ڇڪتاڻ هڪ معروضي حقيقت آهي، جنهن کان ڪوبہ انڪار ڪري نٿو سگهي. انساني سماج تہ اڃا وڌيڪ پيچيده آهي. سنڌ جي قومي سگهہ آڏو هڪ وڏي رڪاوٽ اِها بہ آهي تہ سنڌ جي باشعور ماڻهن جي گهڻائي اقوام متحده جي مبصرن وانگر غير جانبدار ٿيو ويٺي آهي. سنڌ ۾ ماڻهو رڳو زبان سان قوم سان محبت جي دعويٰ ڪري پوءِ کهڙي بہ غداري ڪري، سنگين ڏوهہ ۽ جرم ڪري، قوم جي ڳچيءَ ۾ فلمون وجهي، دشمن لاءِ ميدان هموار ڪري، سنڌ کي وڌيڪ تباهہ ۽ بي حال ڪرڻ ۾ وسان نہ گهٽائي، ان کي اسان جي باشعور فردن طرفان ڪوبہ ردعمل نہ ملندو. ٻئي پاسي جيڪي ماڻهو سچ پچ بہ قوم لاءِ پورهيو ڪن، قربانيون ڏين، خطرا (Risk) کڻن، جدوجهدون ڪن، اسان جي باشعور ماڻهن جو ڪين سرگرم ۽ چٽو ساٿ نہ ملندو، ڇو تہ هو غير جانبدار آهن. منهنجيءَ نظر ۾ اسان جي باشعور فردن جي اِها ماٺ ۽ غير جانبداري پس و پيش دشمن ۽ سنڌ دشمن مقامي ڳيجهو قوتن کي ڪم اچي ٿي، ڇاڪاڻ تہ جيڪو حق جي پاسي نہ هوندو، اُهو سڏيءَ يا اڻ سڏيءَ ريت ضرور باطل جي ڏر ليکبو. منهنجيءَ نظر ۾ تڪراري بڻيل پر حساس معاملن ۾ ماڻهو غلط ۽ صحيح پر هڪ پاسي بيهن تہ جيئن شيون واضح ٿين، ماڻهن جو ڪردار واضح ٿئي تہ جيئن خبر پوي تہ سنڌ جي حقيقي قومي سگهہ ڇا، ڪهڙي ۽ ڪيتري آهي؟ سنڌ ۾ هاڻي اهو ڪلچر متعارف ٿيڻ گهرجي تہ چڱي کي چڱو چئجي، بدڪردار ۽ بڇڙي تي لعنت وجهجي، سُٺي ڪم ۾ ماڻهن سان گڏ بيهجي ۽ انهن جي مدد ڪجي ۽ ٻئي طرف بڇڙن ماڻهن کي اڪيلو ڪجي، ڪين هر سطح تي خوار ۽ ذليل ڪجي تہ جيئن شيون واضح ٿين. سنڌ جي هر باضمير ۽ باشعور ماڻهوءَ کي حساس قومي معاملن ۾ اقوام متحده جو مبصر بڻجي غير جانبدار ٿيڻ جي ڪابہ ضرورت نہ آهي. ماڻهوءَ جو موقف صحيح يا غلط پر اهو هڪ پاسي هئڻ گهرجي تہ جيئن سنڌ جي حقيقي قومي سگهہ کي Measure ڪرڻ ۾ آساني ٿئي. ڇاڪاڻ تہ هر فرد جي صحيح راءِ بہ وڏي سگهہ آهي ۽ جي اهو اُٿي بيهي ٿو تہ اڃا وڏي سگهہ آهي ۽ ايئن هڪ فرد جي سياسي بيچڙائي بہ قومي سگهہ کي ڪاپاري ڌڪ هڻي ٿي. اياز چيو آهي:

”هڪڙو ماڻهو لک ٿئي ٿو، جي هو سچ چوي ٿو.“

(4) هر هنڌ سنجيده سياسي گفتگو ڪجي:

جنرل ضياءَ جي دؤر ۾ هوٽلن تي عبارتون لڪرائي ھٽايون ويون هيون تہ ”سياسي گفتگوءَ کان پرهيز ڪريو!“ ايئن صرف جنرل ضياءَ نہ ڪيو هو پر هر ظالم ۽ جابر حڪمران عوام جي سياسي گفتگوءَ کان ڊڄندو آهي. ڇاڪاڻ تہ عوام ۽ باشعور ماڻهن جي مسلسل سياسي گفتگو سياسي شعور جي آبياري ڪندي آهي، نجات ۽ جدوجهد جون واٽون ڪڍندي آهي، ڪوڙ ٺڳيءَ ۽ دوکي جا پردا چاڪ ڪندي آهي، سچ کي زبان ڏيندي آهي، عوام جي خود پنهنجي تربيت ڪندي آهي ۽ مٿن ادراڪ جا نوان در کوليندي آهي. دنيا ۾ جمهوريت جي هڪ وصف اها بہ آهي تہ “Democracy is the continuity of argument” يعني جمهوريت دليلن جي تسلسل جو نالو آهي. جاگيردار معاشرا ان ڪري بہ پسمانده هوندا آهن جو اُتي ڊائلاگ، دليلن ۽ خيالن جي ٽڪراءَ جو تسلسل نہ هوندو آهي. سنڌ جا باشعور ماڻهو اڪثر ڪري پنهنجون گڏجاڻيون ۽ ڪچهريون ذاتي گلا خوريءَ ۽ خصيص ڳالهين ۾ وڃائين ٿا. ڪٿي ڪٿي تہ سنجيده سياسي، علمي ۽ فڪري گفتگوءَ کان بيزاريءَ جا رويا سامهون ايندا آهن. منهنجيءَ نظر ۾ سنڌ جي باشعور ماڻهن جي سماجي، سياسي، ذهني، روحاني ۽ فڪري روين ۾ بنيادي تبديليءَ ڪانسواءِ سنڌ جي قومي سگهہ ۾ واڌارو ناممڪن آهي ۽ نہ ئي سنڌ جي سڀ طرفي نجات ممڪن آهي. سنڌ ۾ هر سطح تي سنجيده سياسي ۽ فڪري گفتگوءَ جو ڪلچر پيدا ٿيڻ گهرجي. جتي بہ چار باشعور ماڻهو گڏجن، اُهي ڪوشش ڪري سياسي حالتن تي ڳالهائين، سنڌ جي تباهيءَ جي سببن ۽ محرڪن تي ڳالهائين، دشمن جي حڪمت عملين، پاليسين ۽ عيارين تي ڳالهائين، سنڌ جي نجات جي ممڪن راهن ۽ امڪاني واٽن تي ڳالهائين، سنڌ جي سگهہ ۽ ڪمزورين تي ڳالهائين، سنڌ جي سمورين سياسي پارٽين جي ڪردار ۽ پاليسين تي ڳالهائين، ليڊرشپ تي ڳالهائين، نئين دؤر جي قومي تقاضائن تي ڳالهائين، سنڌ جي اديبن ۽ دانشورن جي انفرادي ۽ اجتماعي ڪردار تي ڳالهائين، سنڌ جي حڪومت ۽ اسيمبلين تي ڳالهائين، اليڪشني سياست ۽ ”چونڊيل“ نمائندن جي ڪردار تي ڳالهائين، مطلب تہ جن بہ شين جو سنڌ جي بقا ۽ تباهہ حاليءَ سان واسطو آهي، انهن تي ڳالهائين پر خود قياسيءَ سان نہ، حقيقت پسنديءَ ۽ اُميد پسنديءَ سان ڳالهائين. جيڪڏهن سنڌ جي باشعور ماڻهن ۾ سنجيده سياسي ۽ فڪري سوچ ۽ گفتگوءَ جي روايت پختي ٿئي تہ مان سمجهان ٿو تہ اهو رويو سنڌن سياسي يونيورسٽي ثابت ٿيندو ۽ سنڌي عوام جي حقيقي قومي نجات جي راهہ ۾ بنيادي رڪاوٽون واضح ٿينديون ۽ پس و پيش سنڌي عوام جي قومي سگهہ ۽ اؤسر جا نوان ڏاڪا طئي ڪندي.

(5) سياسي عقيدي پرستي ۽ شخصيت پرستيءَ کي رد ڪجي:

عقيدي پرستي انسان جي شعور جي نہ رڳو توهين آهي پر ان جي واڌاري جي دشمن پڻ آهي، ساڳيو ڪردار شخصيت پرستيءَ جو بہ آهي. وڏيرڪن، پسمانده ۽ جاگيردار معاشرن ۾ عقيدي پرستيءَ ۽ شخصيت پرستيءَ جو مرض وڌيڪ ٿيندو آهي. سنڌي سماج ۾ بہ اهو مرض تمام گهڻو آهي ۽ جن ماڻهن کي سنڌ ۾ باشعور سڏجي ٿو، انهن جا پاند بہ ان رويي کان آجا نہ آهن. سائنس ۽ سياست جو اصل ڪم سماج اندر Critical Mass پيدا ڪرڻ آهي، يعني سماج ۾ تنقيدي شعور جو حامل عوام پيدا ڪرڻ. سنڌ جي سياست توڙي سياسي زندگيءَ جو وڏو حصو اڃا تائين عقيدي پرستي ۽ شخصيت پرستيءَ جي ڪوڙهہ ۾ ورتل آهي. جيڪڏهن سنڌ جي باشعور فردن اندر سياسي ڪردار ۽ تنقيدي شعور هجي ها تہ شايد اسان جو قومي حالتون ايترو بدحال نہ هجن ها. وقت اچي ويو آهي تہ سنڌ جو باشعور ۽ باضمير ماڻهو هر سياسي پارٽيءَ، سوچ ۽ اڳواڻ جي سياسي ڪردار کي تنقيدي اک سان ڏسي ۽ جنهن کي جيترو درست سمجهي ان جي اوتري حمايت ڪري ۽ جنهن کي غلط ۽ نقصانڪار سمجهي ان کي وائکو ڪري. سنڌ جو ماڻهو ۽ خاص طور باشعور ماڻهو ڪنهن سان بہ ۽ ڪنهن جي پويان بہ غير مشروط طور نہ هلي. هن هيڏيءَ ساري نازڪ صورتحال ۾ سنڌ جو باشعور ماڻهو محتاط ۽ ذميداريءَ سان نہ هلندو تہ هو پنهنجي پتيءَ جو ڪوبہ اثرائتو ڪردار ادا نہ ڪري سگهندو.

(6) سنڌ دشمن فردن ۽ گروهن جو سماجي ۽ سياسي بائيڪاٽ ڪرڻ گهرجي:

سنڌ ۾ غداريءَ، وطن فروشيءَ ۽ قوم دشمنيءَ جو لاڙو ان ڪري بہ ويجهي ماضيءَ ۾ تيزيءَ سان وڌيو آهي، جو سنڌ ۾ ڪوبہ احتساب ڪونهي. ماڻهو ڪهڙي بہ غداري، قومي ڏوهہ ۽ قوم دشمني ڪيو وري معتبر ٿيو پيو هلندو. بنگال ۾ ايئن ممڪن نہ هو. فلسطين ۽ ڪشمير ۾ ايئن ممڪن ناهي. هتي ماڻهو رڳو زبان سان ٻٽاڪون هڻي، پوءِ ڪهڙي بہ غداري، رهزني ۽ سياسي بدڪرداري ڪري، ان تي سياسي ۽ سماجي طور زندگي تنگ نہ ٿيندي ٻئي طرف سنڌ جا باشعور ماڻهو ڪنهن سان بہ ڦٽائڻ لاءِ تيار نہ هوندا آهن. جيڪڏهن سنڌ ۾ غداري ۽ وطن فروشي ڪندڙن کي اها خبر هجي، تہ اهڙي عمل ڪانپوءِ هو سنڌ ۾ معتبر ڪونہ رهندا ۽ سنڌ ۾ هر جاءِ تي مٿن لعنت ۽ ڦٽڪار وسندي تہ ماڻهو ايئن ڪرڻ کان اڳ هزار ڀيرا سوچيندا. رڳو نثار ميمڻ ڪالاباغ ڊيم جي حمايت ڪئي تہ جيئي سنڌ محاذ جا

ڪجھ ڪارڪن سندس گهر آڏو توا ٺنگي آيا تہ همراهہ اڄ تائين خاموش آهي. سنڌي وڏيرن ۽ مڊل ڪلاس توڙي اديبن ۽ دانشورن مان جن جن ماڻهن سنڌ کي ڏنگيو آهي، غداريون ۽ دلاليون ڪيون آهن. اُنهن مان گهڻن جو سنڌ ۾ پُرامن انداز سان رڳو سماجي ۽ سياسي بائيڪاٽ ٿيو آهي؟ ۽ جي ايئن ٿئي تہ صورتحال ڇا وڃي بيهندي؟ سائين ظفر حسن جي سوچ ۽ روين سان ڪيترا اختلاف سهي پر هڪ ڳالهہ ۾ هو تمام وڏو ماڻهو هو. جو جنهن بہ ماڻهوءَ کي پنهنجي سمجهہ آهر سنڌ جو غدار سمجهندو هو ان سان ذاتي ۽ سماجي طور بائيڪاٽ ڪندو هو. منهنجو پختو ويساهہ آهي، تہ جي اسان جو باشعور ماڻهو پنهنجي پنهنجي دائرن ۾ اهڙيءَ سوچ تحت رڳو انفرادي جرعت ۽ غيرت جو عملي اظهار ڪري تہ سنڌ ۾ غداريءَ ۽ وطن فروشيءَ کي پير کوڙڻ لاءِ بہ جاءِ نہ ملندي.

(7) قومي سوچ ۽ وطن دوستيءَ جو عملي مظاهرو ڪرڻ:

سنڌ ۾ هر ماڻهوءَ جي اک ۾ قوم لاءِ ڳوڙها آهن ۽ زبان تي قوم جو درد آهي پر سوال آهي تہ پوءِ بہ هيءَ قوم چڙهي چو نہ ٿي؟ منهنجي ايمانداريءَ جي راءِ اها آهي تہ سنڌ سان محبت جي دعويدار ماڻهن جي قطعي گهڻائي رڳو رسم پورائيءَ خاطر واڳونءَ وارا ڳوڙها ڳاڙي ٿي. سنڌ جي باشعور ماڻهن جي وقت، وسيلن، توانائيءَ ۽ سگهہ جو پنج سيڪڙو بہ عملي طرح قوم جي نجات، بقا ۽ اؤسر لاءِ نہ ٿو گذري. سنڌي وڏيرو ازلي طور وطن ۽ قوم جو ويري ۽ غدار آهي، عوام تباهہ حاليءَ جو شڪار آهي ۽ هن رياست ان کي عملي طور پنهنجي پاليل ۽ تاتيل وڏيرڪي طبقي جي پيرن ۾ اُڇلائي ڇڏيو آهي، جي سنڌ جو باشعور ماڻهو بہ پنهنجي وقت، وسيلن، ذهني سگهہ ۽ توانائيءَ جو وڏو حصو قوم جي آزاديءَ ۽ ڇوٽڪاري توڙي واڌاري لاءِ نہ سيڙائيندو تہ ڇا آسمان مان ملائڪ اچي اهو ڪم ڪندا؟ مون ڏنو آهي تہ سنڌ جي باشعور ماڻهن جي گهڻائيءَ جو مسئلو اهو آهي، تہ اها سوچي ٿي Second Person ۾ ٿي. سندن رويو اهو آهي تہ هو رڳو تبصرا ڪن، مفت جون صلاحون ڏين ۽ سرزمين تي حقيقي پورهيو وڃي ڪو ٻيو ڪري. ان روش بہ سنڌ کي هن حال تي رسايو آهي. اسان مان هر هڪ ماڻهو پنهنجي اندر ۾ جهاتي پائي پنهنجو احتساب پاڻ ڪري تہ اسان جو ڪيترو وقت، وسيلا ۽ سگهہ قوم جي ڇوٽڪاري ۽ واڌاري لاءِ گذري ٿي؟ ۽ پوءِ ايمانداريءَ سان نتيجا ڪڍي، اهو ڏسي تہ ڪٿي سنڌ جي ڇوٽڪاري جي قصي جي نہ رڙهڻ جو هڪ اهم سبب اهو بہ تہ نہ آهي؟ تہ سنڌ جو باشعور ماڻهو سنڌ جي زندگيءَ ۽ موت جي هن سياسي ۽ سپ طرفي ويڙهہ ۾ مهمان فنڪار ٿيو وينو آهي! جيئن مون مٿي چيو تہ جيستائين سنڌ جو باشعور ماڻهو قومي فرض کي ذاتي ڪم ۽ فرض ڪري نہ وٺندو ۽ ان لاءِ عملي طور بنا ڪنهن ڏيکاءَ جي سچ پچ بہ پورهيو نہ ڪندو تيسين موجوده حالتن ۾ ڪوبہ بنيادي ڦيرو نہ ايندو.

(8) پنهنجي گهر، دوستن ۽ واسطيدارن ۾ قومي سوچ پيدا ڪجي:

سنڌ جي موجوده حالتن جو هڪ سبب اهو بہ آهي، تہ سنڌ ۾ هڪ نهايت ٿورڙي اقليت حقيقي طور سنڌ لاءِ سوچي ۽ لوچي ٿي. عوام جي گهڻائي وڏيرن وٽ يرغمال آهي يا پنهنجن مسئلن ۾ ڦاٿل آهي ۽ مڊل ڪلاس جو باشعور ماڻهو ڳالهين کان اڳتي وڌڻ لاءِ تيار نہ آهي. هڪڙي ڳالهہ طئي آهي تہ جيستائين سنڌي عوام جي گهڻائي سنڌ جي ڇوٽڪاري جي وسيع تر جدوجهد ۾ پنهنجن سمورن وسيلن سان شامل نہ ٿيندي، تيسين اسان وقت جو توازن تبديل ڪري نہ سگهنداسين. سوال آهي تہ اسان اُهي سمورا ماڻهو جيڪي باشعور هجڻ جي دعويٰ ڪريون ٿا، انهن پنهنجن ٻارن، عورتن، مائٽن، گهرن، دوستن ۽ ٻين واسطيدارن کي سنڌ جي وسيع تر قومي ۽ عوامي جدوجهد ۾ ڪيترو شريڪ ڪيو آهي؟ سندن سمجهہ ۾ ڪيتري تبديلي آندي آهي، سندن روايتي تصورن ۽ قدرن کي ڪيترو متاثر ڪيو آهي؟ منجهن ڪيتري سجاڳي، جرئت ۽ پيش قدميءَ کي پيدا ڪيو آهي؟ اهي سوال اسان پنهنجو پاڻ کان پڇون ۽ انهن جا جواب پاڻ کي ئي ڏيون. سنڌي قوم جي نجات سطحي ۽ روايتي سوچ ۽ روين سان ممڪن نہ آهي. ان لاءِ جيڪو نئون ماڻهو گهرجي، اهو اسان سنڌ ۾ ڪيترو پيدا ڪيو آهي؟ يا ڪريون پيا؟ سنڌي اپر مڊل ڪلاس جا ٻار تہ هينئر ئي عملي طور پنهنجي هن سڄي قومي وهنوار کان ڪٽيل ۽ لاتعلق بڻيل آهن. انهن سان تہ "پاڻان ڏوهہ چڙهن، جي ورق ورائين ويترا" واري ڪار لڳي پئي آهي. اڪثر سندن گهرن ۾ سنڌي ٻولي نٿي ڳالهائجي. سندن ٻار تہ سنڌي ٻولي بنهہ گهٽ ڄاڻن ٿا. ان جو وڏو سبب اهو آهي تہ اسان پاڻ کي ۽ پوءِ پاڻ سان واسطو رکندڙ سمورن ماڻهن کي تبديل ڪرڻ جو رويو عملي طور ترڪ ڪري ڇڏيو آهي ۽ آسري ۾ آهيون تہ ڪو ٻيو اچي اسان جو ٻار ڪٽي. منهنجي نهايت سوچيل سمجهيل راءِ آهي تہ جيسين هر باشعور ماڻهو سنڌ ۾ پختو سياسي ۽ قومي شعور رکندڙ ماڻهن جي انگ کي Multiply نہ ٿو ڪري، تيسين سنڌ جي قومي ڇوٽڪاري ۽ واڌاري جو هيءُ گاڏو اڳتي رڙهي نہ سگهندو.

سنڌ ۾ جيڪڏهن باشعور ماڻهو مٿين بنيادن تي پنهنجي سوچ، رويي ۽ ڪردار جو جائزو وٺن ۽ ان لاءِ عملي طور پاڻ پتوڙين، تہ سنڌ ۾ بہ گهٽ ۾ گهٽ عوامي ليگ جهڙي پارٽيءَ جو نهڻ يا اُڀري اچڻ ممڪن آهي. عوامي ليگ پنهنجي باشعور مڊل ڪلاس جي وطن دوستيءَ ۽ باڪردار قومي سياست جو مظهر هئي. اچو تہ سنڌ ۾ اجتماعي ۽ قومي فرضن بابت مضبوط انفرادي ڪردار جي اهميت تي زور ڏيون ۽ اهو بہ سنڌي عوام جي قومي سگهہ ۾ زبردست واڌاري جو سبب ۽ ذريعو بڻجي سگهي ٿو.